

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

A különbség ereje és a reprezentáció paradoxona

Nietzsche metafizika-kritikája

LAMÁR ERZSÉBET

Témavezető: Dr. Simon József, egyetemi docens

Szegedi Tudományegyetem

Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola

Szeged

2015

1. A disszertáció tézisei, a téma körülhatárolása

Jelen disszertáció alapvetően a nietzschei filozófiának a különbség egyfajta „aktív” koncepciója köré épülő rekonstrukciójára vállalkozik. Nietzsche az igazság plurális fogalmát állítja metafizika-kritikája középpontjába, mikor a lényeg és a látszat klasszikus ellentéte helyett az értékek értékének eredete után kutat, az ellentétek helyett a különbségekre fókuszálva. A különbség alapvetően negatív, re-aktív fogalmának „aktivizálásán” keresztül Nietzsche a hagyományos metafizikai gondolkodásmód *totalis kritikáját* vitte véghez, amely azonban sem a metafizika meghaladásával, sem pedig a metafizikus gondolkodás egy újabb variánsának megalapozásával nem egyenlő. Bár Nietzsche maga nem alkalmazta a „differencia” fogalmát *terminus technicus*ként, gondolatmenetünk gördülékenységét elősegítendő, praktikusnak tűnik egy munkafogalom bevezetése. Az „aktív differencia” fogalmát, melyet a továbbiakban terminológiaként kívánok alkalmazni, a következőképpen határozom meg: az értékek átértékelésének állandó változásban lévő, rögzítetlen és rögzíthetetlen alapeleme.

A nietzschei filozófia differencia-gondolkodásként történő interpretációja során mindvégig szem előtt tartjuk azon előfeltevésünket, melynek igazolása jelen értekezés voltaképpen célja. Úgy véljük ugyanis, hogy Nietzsche gondolkodása nem érthető helyesen anélkül, hogy tisztáznánk a kanti metafizikára, közelebbről a kanti ismeretelméletre, egészen konkrétan a „transzcendentális sematizmusra” vonatkozó kritikája lényegét. Továbbmenve, azt is állítjuk, hogy egy átfogó igénnyel fellépő metafizika-kritika csakis reprezentáció-kritikára alapozva, a differencia egy radikális koncepciójaként lehetséges. Vállalkozásunktól a fentiekben kívül egy további hasznot is remélünk, nevezetesen két, rendszerint egymással összeférhetetlennek tekintett filozófiai hagyomány, tudniillik, a neokantianizmus és a posztmodern, azon belül is a „radikális” differencia-filozófia kibékítésének lehetőségét reméljük tőle. Utóbbi alatt a differenciának egy olyan, végletekig „aktivizált” elgondolását értjük, amilyenről például Jacques Derrida beszél az „el-különböződés” kapcsán. Amennyiben mindezt igazolni tudnánk, úgy módunkban állna a differencia-filozófia létjogosultságával, tágabb értelemben pedig a metafizika-kritika lehetőségével szembeni aggályok közül legalábbis néhánynak az eloszlatása. Ehhez azonban megkerülhetetlennek tűnik Heidegger Nietzsche-kritikájának kritikus újraolvasása, hiszen ha Heideggernek lenne igaza Nietzsche filozófiája kapcsán, akkor az örök visszatérés gondolata egész egyszerűen nem volna eléggé nyugtalanító, eléggé „tragikus”. Ez esetben joggal vethetnénk Nietzsche szemére, hogy hatalmas a füst, de sehol a láng.

Munkánk során a következő három tézist kívánjuk igazolni: 1. Nietzsche metafizika-kritikája, amely lényegét tekintve reprezentáció-kritika, a neokantiánus Kant-kritika talaján áll. 2. Az örök visszatérés és a hatalom akarása gondolatában kulmináló metafizika-kritika differencia-filozófiaként van kifejtve. 3. A fenti két állítás távolról sem mond ellent egymásnak, amennyiben a neokantiánus kriticizmus hatását egyrészt egy sajátosan nietzschei falszifikacionizmusban, másrészt pedig a hatalom akarása mint a hatóképes, „aktív” differencia elvében és az örök visszatérés ezen „aktív” differencia által folyamatosan visszatérő keletkezésben tartott, radikálisan antireprezentacionalista gondolatában tudjuk felmutatni. Arra teszünk kísérletet, hogy Nietzsche filozófiájának meghatározó, konstitutív elemeként az „aktív differencia” fentiekben bevezetett fogalmát mutassam fel, de oly módon, hogy az ezáltal indokoltá váló kritikai attitűd sem relativizmust, ne adj’ isten fatalizmust, sem pedig egy új alapokra helyezett metafizikát nem implicál. Ebben az esetben a nihilizmus, vagyis a metafizikai gondolkodás mélyén munkáló, annak lényegéhez szervesen hozzátartozó önfelszámoló tendencia, kizárólag a metafizika egyfajta „vigasz-talanítását” véghez vivő, tehát a metafizika „ontoteológiai” igényeinek mind a létjogosultságát, mind az általában vett lehetőségét alapvetően megkérdőjelező folyamatként értelmezhető. A hatalom akarása és az örök visszatérés ekkor nem a nihilizmus önfelszámoló jellegével, hanem magával az onto-teológiaként lelepleződő metafizikus gondolkodásmóddal szembeni ellenmozgásként válik meghatározóvá. Az „aktív differencia” pedig a metafizika-kritikát annak legvégső határáig: tudniillik az emberi gondolkodás és létezés, az úgynevezett „emberi lényeg” minduntalan a végességbe záródó, mégis a végtelen felé törekvő, tragikusan befejezett, de épp ilyen tragikusan befejezhetetlen karakterének igenléséig vivő alapmozgásként nyeri el voltaképpeni értelmét. Egy ilyen, a folyamatos átértékelés szükségszerűségét bejelentő kritika ismeretelméleti alapjainál pedig semmiképpen nem állhat verifikacionalista érvelés, hanem csak olyan, amely az egyes gondolkodásmódok folyamatos gyanúba keverését, próbára tételét, popperi értelemben vett „tesztelését” tekinti alapvetőnek. Egy ilyen megközelítésnek azonban mindenekelőtt az idealizmussal, az oppozicionális gondolkodásmóddal és a metafizikai abszolútumok létének előfeltételezésére épülő erkölcsi világrenddel kell leszámolnia; Nietzsche számára ennek lehetőségét a kanti kritika kiteljesítése, vagyis a transzcendentális sematizmus, és a „magánvaló dolog” kritikája teremti meg.

2. A kutatás módszerei és eredményei

A disszertáció fentiekben ismertetett tézisei bizonyos értelemben módszertani iránymutatásul is szolgálnak: feltételezik ugyanis, hogy Nietzsche a metafizika-kritika kezdeti, szinte tudattalan mozzanataitól hosszú utat járt be a metafizika meghaladása lehetőségének belátásáig, azonban minden kétséget kizáróan utazásról kell beszélnünk, gondolkodói és egyben emberi életútról, mely kettő együttesen vezetett az 1889. január eleji, torinói összeomláshoz. Ennek megfelelően az életmű rekonstrukciója is kronologikus szerkezetű lesz, emellett azonban, az értekezés második részének második fejezetében részletezett argumentációt előkészítendő, a hatástörténeti összefüggésekre (ellentmondásokra és hasonlóságokra egyaránt) is folyamatos hivatkozni fogunk. A disszertáció két fő részből épül fel, melyek közül az első tehát az „aktív differencia” nyomait követi az életművön belül, míg a második először a lehető legszorosabb olvasatban ismerteti Heidegger Nietzsche-kritikáját, majd, tézisünk értelmében, megkísérli problematizálni azt. A nietzschei filozófia itt következő rekonstrukciója során természetesen nem áll módunkban mindazon filozófusok, illetve filozófiák részletes tárgyalása, akik és amelyek, eltérő mértékben bár, de hatást gyakoroltak Nietzsche gondolkodására; így ezek közül mindössze azokat a hatástörténeti összefüggéseket jelezzük majd, melyek témánk szempontjából kiemelt jelentőséggel bírnak. Ilyen a preszókratikus filozófia, különös tekintettel Hérakleitoszra; Spinoza affektus-tana; a kanti transzcendentálfilozófia; Hegel dialektikus rendszere; valamint Roger Bosovich horvát természettudós-teológus-filozófus illetve Afrikan Alexandrovich Spir neokantiánus gondolkodó egy-egy munkája. A második, argumentatív részben kiemelt szerepet kap az utóbbi két, a szakirodalomban ritkábban tárgyalt, ám annál érdekesebb szerző Nietzsche gondolkodására gyakorolt hatása. Előbbi atom-elmélete, utóbbi pedig a véges emberi megismerést jellemző „fundamentális antinómia” felmutatása révén kétségtelenül hozzájárultak az általunk a különbség „aktív” koncepciójaként azonosított tendencia kialakulásához, melyet jelen munka keretei között Nietzsche gondolkodásának meghatározó immanens hajtóerejeként kívánunk bemutatni, és amely nézetünk szerint az örök visszatérés gondolatának mint a nietzschei metafizika-kritika betetőzésének is alapjául szolgált. Az értekezés első részében Nietzsche gondolkodását olyan folyamatként fogjuk meg bemutatni, melyben a tagadás – implicit és explicit módon egyaránt – igenlésbe fordul át, és a metafizika meghaladására tett kísérlet kudarca a végesség (ti. a felszámolhatatlan, „aktív” különbség) dionüszoszi igenléséhez vezet.

A disszertáció első része a különbség aktív koncepciója jelentésének illetve jelentőségének alakulását követi nyomon az életművön belül, a legkorábbi, még a pfortai időszakból származó írásoktól egészen az utolsó, 1888-as szövegekig. A korai írásokat vizsgálva fordulópontnak tekintjük azt a két, 1868-ból származó jegyzetet, melyek Nietzschének a kanti, illetve schopenhaueri filozófiával kapcsolatos kritikus megjegyzéseit tartalmazzák; illetve az 1873-as év *Retorika előadásait*, valamint az ugyanebből az évből származó, töredékben maradt *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című rövid, de annál jelentősebb írást. Az utóbbi szövegben Nietzsche az igazságot metaforák változékony seregének tekinti, és kijelenti, hogy az objektumnak a szubjektumban való adekvát kifejeződéseként értett „helyes percepció” nem létezik. A természet viszonyrendszereire a tér és idő antropomorf dimenzióit vetítjük, így alkotva meg azon metaforákat, melyeket tévesen az általuk jelképezett dolgok megfelelőinek tekintünk.¹ A konklúzió: „minden fogalom a nem-azonos azonossá tétele révén keletkezik”.²

A korai, ezen belül is a görögökkel foglalkozó szövegeket pregnánsan jellemzi a keletkezés etikai jelenségként való felmutatására irányuló törekvés. Nietzsche Hérakleitosztól veszi át a keletkezés ártatlanságának gondolatát, aki a fizikai és metafizikai világ megkülönböztetése helyett folyamatos keletkezést feltételez, ebből pedig arra következtet, hogy a dolgok csak relációikban léteznek, a többi dologhoz való viszonyaikban. Valami tehát annyiban van, amennyiben hat, azonban a keletkezés folytonosságát épp az garantálja, hogy minden győzelem csak pillanatnyi lehet, maga a változás, a differenciálódás az, ami örök. Az első fejezet célja, hogy az „aktív differenciát”, mint a Nietzsche gondolkodásában a kezdetektől jelenlévő, operatív tényezőt a folyamatos keletkezés preszókratikus ihletésű gondolatában érje tetten. Ez az időszak hatástörténeti szempontból talán a legmeghatározóbb. A görög eszmény jelentőségét hiba volna a művész-metafizika számára fenntartani; Nietzsche számára sem ez, hanem a preszókratikus ontológia, illetve annak ismeretelméleti konzekvenciái az igazán lényegesek. Látni fogjuk: a keletkezés folytonosságának tézise visszhangzik mind a már egészen korán megjelenő Kant-, illetve Schopenhauer-kritikákban, mind a metaforikus, plurális igazság pár évvel később papírra vetett gondolatában. Indokoltnak tűnik a feltételezés, miszerint Nietzsche számára óriási jelentőségű volt Roger Boscovich atomelmélete, melynek a tér-idő konstitúciót érintő következményeivel a filozófusnak tehát már 1873-tól számolnia kellett. Az ezen feltételezés alapjául szolgáló

¹ Vö. NMIH 3-15. o.

² NMIH 7. o.

töredéket, illetve a „materiális pontok” boscovichi elméletének jelentőségét az első Exkúrsusban tárgyaljuk részletesen.

A második fejezet témája Nietzsche gondolkodásának ún. „pozitivistá” szakasza, melyben már explicit módon megjelenik az értékek átértékelésének igénye. Az „aktív differencia” koncepciója ebben a szakaszban az átváltozás, vagyis a szellem szabaddá válása, illetve a perspektivizmus témájában köszön vissza. Nietzsche érdeklődése az 1870-es évek második felétől a kevésbé „emberi”, ridegebb és tudományosabb megismerés felé fordul, ekkor talál rá az aforisztikus stílusra, melyet „a szavak erős koncentrációjának”³ nevez. Elhatárolódik, művészettől, vallástól, moralitástól, tehát mindentől, ami abszolút lényegét feltételez, mely utóbbi szerinte csak a valóság lehetséges interpretációinak pusztán logikai jelentőséggel bíró posztulátuma. Azonban, mondja Nietzsche, az igazság akarása a világ logikai tagadásához vezet, hiszen azt feltételezi, hogy a valóság emberi konstrukció. Mindennek háttérében a grammatika csábítása munkál, melynek révén a cselekvés mögött cselekvő szubjektumot tételezünk; mindez visszautal az általunk programadónak tekintett 1873-as, a metaforikus igazság fogalmát bevezető írásra. A kanti-schopenhaueri alapokkal történő végérvényes szakítást véleményünk szerint nagyban támogatta az ukrán neokantiánus, Afrikan Spir sematizmus-kritikájával történő megismerkedés. Spir Kant-kritikája szintén a folyamatos keletkezés gondolatára fókuszál, amennyiben a „transzcendentális sematizmust” az empirikus valóságon elkövetett, egyfajta erőszaknak tekinti. Szerinte ugyanis az emberi létezés „fundamentális antinómiája”, vagyis az érzéki sokféleség és az értelmi egység ellentéte valóban feloldhatatlan; állandónak tekinti tehát a változást, de fenntartja a minden pillanatban fennálló ön-azonosság elsőbbségét. Meggyőződésünk, hogy Spir gondolatmenete, melynek lényegét a második Exkúrsusban ismertetjük, a boscovichi atomelmélettel kiegészülve alapvető jelentőséggel bír az örök visszatérés gondolata számára.

Az *Így szólott Zarathustra* elemzésekor arra törekszünk, hogy a művet Nietzsche gondolkodói fejlődése tetőpontjaként, pontosabban a már az 1860-as évek végétől körvonalazódó tendenciák immár kiforrott, tartalmi és formai tekintetben is maradéktalanul „nietzschei” artikulációjaként mutassuk be. A *Zarathustra* költői, tehát lényegileg metaforikus nyelvezete tökéletesen alkalmas a hatalom akarása és az örök visszatérés összetett, egymáshoz szervesen kapcsolódó gondolatainak kifejtésére; az Übermensch víziójában pedig az erkölcsi világrend egészét érintő, a változás, az átalakulás szükségszerűségét kinyilvánító

³ EE I:195. §

kritika jut ismét szóhoz, melyet a „szabad szellem-trilógia” volt hivatott megelőlegezni. A *Zarathustrát* olvasva kapja meg voltaképpen súlyát Isten halála és az *amor fati* dionüszoszi elve. Az örök visszatérés „rettentő” gondolatában most már valóban az „aktív differencia” minden határt eltörölő, ugyanakkor a különbséget éppen a rombolás ezen agresszivitása révén radikálisan igenlő ereje hat. Ugyanez az erő az, amely megnyilvánul a hatalom önmagát-akarásában, melynek révén az „aktív differencia” képes önmaga folyamatos újratermelésére az örök visszatérésben. A harmadik Exkurzusban a hatalomakarás nietzschei gondolata és a spinozai affektuselmélet közti párhuzamokról gondolkodunk, figyelembe véve, hogy alig pár nappal az örök visszatérés gondolatának papírra vetése előtt maga Nietzsche is szellemi elődjeként hivatkozott Spinozára.⁴

A *Zarathustra*-elemzés utáni, jóval rövidebb alfejezetben a morálkritikai műveket vesszük górcső alá. Az értékek eredete utáni kutatás a „jó” és „rossz” látszólagos ellentéte mögött rámutat azok eredendő egylényegűségére, a morál keletkezéstörténetének vizsgálata során pedig kifejtésre kerül az erkölcsi világrend kialakulásának és önfelszámolásának elveként értett genealógia gondolata, melynek vizsgálata során szándékunk szerint szintén sikerül majd kimutatnunk az „aktív differencia” munkáját. A „nagy gondolat” 1881. augusztusi felbukkanása után hihetetlen termékenységgű évek követték egymást. Nietzsche már 1883 óta dolgozott „minden érték átértékelésének” egyfajta organonján; mint tudjuk, ezek a szövegek (melyek közül a legkésőbbiek 1888-as keltezésűek) lettek később, fogalmazzunk így, „összefésülve” *A hatalom akarása* címen, így praktikusán mi is ezen a néven hivatkozunk majd rá. Úgy véljük ugyanis, hogy bár az említett összeállítással szemben jogosan merülnek fel aggályok, mindez azonban nem csökkenti a benne szereplő szövegek értékét, nem vonja kétségbe azok autoritását. A szerkesztői „munka” következményeire azonban többször is ki kell majd térnünk, az azonban tény, hogy Nietzsche egy ideig maga is tervezte, sőt, főművének szánta *A hatalom akarását*⁵, melyben összegzi Jón és Rosszon túli, minden értéket átértékelő, minden bálvány alkonyát elhozó gondolatait. Számunkra kiemelt jelentőséggel bírnak az 1885-88 közti időszak európai nihilizmussal foglalkozó töredékei, illetve a hatalom akarását „egy új érték meghatározás elveként” definiáló szöveghelyek. A Förster-Gast kompiláció negyedik könyvének második és harmadik fejezetében található töredékek elengedhetetlenek a nihilizmus, az örök visszatérés és a hatalom akarása közti viszony pontosabb megértéséhez. Nietzsche a metafizika-kritikát összegző *Bálványok*

⁴ Ld. BVN-1881, 135. „Brief an Franz Overbeck.”

⁵ Ld. pl. Nietzsche 1887. március 17-i tervezetét. (KSA 12.318)

alkonyával köszön el a józan világtól; a kereszténységkritikát radikalizáló *Antikrisztus*, majd az *Ecce homo* és a *Nietzsche kontra Wagner* már az egyre erősödő neurózis nyomait mutatják. Bár az említett művek nem hoznak újat Nietzsche alapkoncepciójában, elemzésük mégis elengedhetetlennek bizonyul az élet és a mű koherens egységeként értett életmű értelmezéséhez.

A disszertáció második részének tétje a heideggeri kritikával való szembenézés, melyet akár „minden Nietzsche-tanítvány próbakövének”⁶ is nevezhetnénk. Heidegger gondolatmenete a következő: ugyanannak az örök visszatérése a hatalom akarásának a beteljesülés pillanataként történő elgondolásában előlegeződik meg. Mindkét gondolat ugyanazt gondolja el; és kettejük ezen alapvető egységében a beteljesüléséhez közelítő metafizika kimondja a végső szót. A tény, hogy ez a lényegi egység mégis kimondhatatlan, megalapozza a tökéletes értelmetlenség korát, melyben a modernitás eljut önnön lényegéhez, tudniillik a nihilizmushoz. Egy ilyen beteljesülés azon átmenet lényegi sajátossága, amely átfogja mindazt, ami már elmúlt és egyszersmind előkészíti a jövőt. A metafizika valódi meghaladása csak a fentiekben leírt folyamat ellentettje lehetne, melynek során a létező (mint a létező totalitása) elveszíti a hatalmat a Lét igazsága felett.⁷ A heideggeri kritika központi kijelentése tehát, hogy Nietzsche belül maradt a metafizikán, mégpedig azért, mert maga sem vett tudomást az „ontológiai differenciáról”, melynek elfelejtése Heidegger szerint az egész nyugati gondolkodás legalapvetőbb, ugyanakkor magának a differenciának a természetéből adódóan elkerülhetetlen hibája. Ennek alátámasztására Heidegger már a monográfia alapjául szolgáló előadásokon is előszeretettel citálta *A hatalom akarása* 617-es töredékét, így mi is ezt tekintjük majd kiindulópontnak a heideggeri kritika problematizálásakor.

A második rész második fejezetében először az interpretáció Nietzsche és Heidegger esetében különösen lényeges problémájáról ejtünk szót, majd rátérünk saját, Heidegger Nietzsche-interpretációjával kapcsolatos kételyeink ismertetésére. Úgy véljük, hogy figyelembe véve Heidegger saját, a „fundamentálontológia” szükségességét, illetve a Lét „ontológiai differencián” belüli kitüntettségét deklaráló filozófiáját, felmerülhet a lehetősége egy olyan értelmezés létjogosultságának, amely szerint Heidegger Nietzsche-kritikájának alapjainál a fent említett heideggeri gondolatokat találjuk. Másképpen fogalmazva: feltételezzük, hogy Heidegger interpretációjában Nietzsche „metafizikája” hasonló funkcióval

⁶ Utalás Nietzsche kijelentésére, mely szerint a *hübrisz* problémájának megértése „minden Hérakleitosz-tanítvány próbaköve”. Ld. FGTK 90. o.

⁷ Vö. NI II:7-9.

bír, mint Kant „transzcendentális sematizmusa”: tudniillik biztosítják a szükséges alapokat a Lét létezővel szembeni ontikus-ontológiai kitüntettségét szem előtt tartó „fundamentálontológia” felvázolásához. Az „ontológiai differencia” heideggeri alap gondolatára épülő különböző differencia-filozófiák közül jelen értekezés számára kettő bizonyult különösen fontosnak. Ezek közül számunkra Deleuze immanens differencia-fogalma, illetve az azzal harmonizáló, a „szelektív ontológia” elvében kicsúcsosodó Nietzsche-értelmezése kissé még mindig „heideggeriánus” jellegűnek tűnik.

Úgy véljük, hogy az értekezés argumentatív részének úgymond legproblematisabb szakasza minden bizonnyal az kell, hogy legyen, amely annak téziseit teszi próbára. Ezzel az előfeltevéssel terhesen fogtunk tehát a „Kant-probléma” tárgyalásához, amely számunkra elsősorban Nietzsche, majd Heidegger „transzcendentális sematizmussal” szembeni pozíciójának az immáron differencia-gondolkodásként értelmezett nietzschei filozófia szempontjából történő újragondolását jelentette. Ezek után kerül sor az értekezés első részében felvázolt hatástörténeti összefüggések konkrétabb kifejtésére, melyek tehát: Roger Bosovich atom-elméletének és Afrikan Spir Kant-kritikájának szerepe az örök visszatérés-gondolat kialakulásában, illetve a Spinoza affektus-elmélete és a hatalom akarása nietzschei koncepciója közti párhuzamok. Végül azon meggyőződésünknek adunk hangot, hogy egy reprezentáció-kritikára alapozott metafizika-kritikával szembeni egyedül elfogadható ismeretelméleti kritérium a falszifikálhatóságé lehet, amely azonban, a popperi intenciókkal ellentétben, még a metafizika területére is bemerészkedik, amennyiben annak ismeretelméleti alapvetését, tudniillik a szubjektum-objektum megfelelés lehetőségét tagadja.

Mivel azonban szándékunk szerint a nietzschei gondolkodást mint *par excellence* differencia-filozófiát tekintjük, és Deleuze immanens különbség-fogalma számunkra túlzottan „mérsékeltnek” bizonyult, értekezésünk végén sort kell kerítenünk egy kellőképpen radikális, az „aktív differencia” koncepciójával harmonizáló differencia-gondolkodás vizsgálatára. Az argumentációt ezért Jacques Derrida jelen dolgozat szempontjából releváns gondolatainak a fenti szempontok alapján történő ismertetése zárja. Úgy véljük, egy reprezentáció kritikára fókuszáló Nietzsche-interpretáció talán Derrida filozófiáját is felmentheti a transzcendentális gondolkodás „vádja” alól, hiszen, ha az „el-különböződés” gondolata épp a Lét létezőként való *jelenlétének* elvével hivatott leszámolni.

3. Konklúzió

A nietzschei filozófia reprezentáció-kritikán alapuló, szélsőségesen falszifikacionista differencia-gondolkodásként történő interpretációja során munkafogalmunkat, az „aktív differenciát” a metafizika-kritika voltaképpen lehetőségét megteremtő gondolkodásmód alapelemének tekintettük, amelynek „lényege” éppen abban áll, hogy lehetetlenné tegye a statikus önazonosság, az abszolútumokban rögzített „valóság” elgondolását. Ennyiben tehát nem beszélhetünk a metafizika meghaladására tett nietzschei kísérlet kudarcáról sem, hiszen amennyiben komolyan vesszük minden érték átértékelésének az életmű egészén végigvonuló szándékát, akkor újra meg újra vissza kell kanyarodnunk a folyamatos keletkezés és a metaforikus igazság korai művekben kifejtett, egymással lényegileg összetartozó gondolataihoz. Ha azonban a hatalom akarása és az örök visszatérés dionüszoszi filozófiája szempontjából a fenti két belátás valóban konstitutív jelentőséggel bír, akkor elképzelhető, hogy az azokat inspiráló Kant-kritika vizsgálata nélkül a nietzschei gondolkodás rekonstrukciójára irányuló kísérletek eleve kudarcra volnának ítélve.